

Sâmiha Ayverdi'nin Dilinden Bazı Rifâî ve Mevlevî Merasimleri

Some Rifâî and Mawlawî Ceremonies from the Perspective of Sâmiha Ayverdi

Prof. Dr. Mehmet Demirci

Dokuz Eylül Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf
İzmir/Türkiye
mehmet.demirci@deu.edu.tr

Dokuz Eylül University
Faculty of Theology, Sufism
Izmir/Türkiye
ORCID: 0009-0008-8266-4965

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types
Geliş Tarihi | Received
Kabul Tarihi | Accepted
Yayın Tarihi | Published
Yayın Sezonu | Pub Date
Sayı | Issue
Sayfa | Pages

Derleme/Review Article
30 Eylül | September 2023
16 Kasım | November 2023
31 Aralık | December 2023
Aralık | December
52
105-131

Atıf | Cite as

Mehmet Demirci, "Sâmiha Ayverdi'nin Dilinden Bazı Rifâî ve Mevlevî Merasimleri". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 52 (Aralık 2023), 105-131.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Demirci).

Öz

Tasavvufun esası güzel ahlâk, tevhitte birlikte Allah ve Peygamber sevgisini diri tutmaktır. Tasavvufun kurumlaşmış şekli tarikattır. Tam teşekküllü bir tarikatta şeyh, müridler, mekân olarak tekke ve sistemin devamını sağlayan birtakım adap, erkân, merasim ve ritüeller bulunur. Bunlar tasavvufun özünü teşkil etmezler ama kurumun devamı, oradaki eğitim öğretimin sağlıklı yürümesi için gerekli olan unsurlardır. Zikir meclisleri ve birtakım merasimler bunlardandır. Tarikatların büyük çoğunluğu silsile olarak Hz. Ali'de son bulur ve bunların zikirleri cehrî / seslidir. Ses çok defa hareketi de beraberinde getirir. Coşkulu zikir meclisleri sırasında yapılan vücut hareketleri, o makamın ulviyetiyle mütenasip birtakım şekiller ihtiva eder. Bunlar dünyevî rakslardan farklıdır. Bu zikir ve merasimler gelişigüzel değildir. Hepsinin âdâbı ve erkânı vardır ve bunlar uygulanarak öğrenilir. Rifâî ve Mevlevî zikirleri çok hareketli ve gösterişli olur. Görüntüsü bir estetik zevk taşır. Ama bunlara sadece birer vücut hareketi ve veya raks olarak bakmak yanlıştır, meselenin ulviyetiyle bağdaşmaz. Her bir hareketin veya ritüelin, merasimin taşıdığı derin iç anlamlar vardır. Bu yazıda, bazı merasimlerin icrasıyla birlikte taşıdığı anlam dünyasına bir kapı açıldığını göreceğiz.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Rifâî, Mevlevî, Sâmiha Ayverdi, Merasim.

Some Rifâ'î and Mawlawî Ceremonies from the Perspective of Sâmiha Ayverdi

Abstract

The essence of Sufism is to keep the love of Allah and the Prophet alive along with good morals and tawheed. The institutionalized form of Sufism is the tariqa. In a full-fledged tariqa, there is a sheikh, disciples, a dervish lodge as a place and several customs, manners, ceremonies and rituals that ensure the continuation of the system. These do not constitute the essence of Sufism, but they are necessary elements for the continuation of the institution and the healthy functioning of the education and training there. Dhikr assemblies and certain ceremonies are among these. The succession of most tariqas end in Ali and their dhikr is public / vocal. The sound often brings movement along with it. The body movements made during enthusiastic dhikr assemblies contain a number of forms in accordance with the greatness of that maqam. These are different from worldly raks. These dhikr and ceremonies are not haphazard. All of them have etiquette and manners, and these are learnt by practice.

Rifâî and Mevlevî dhikrs are very lively and flamboyant. Their appearance carries an aesthetic pleasure. However, it is wrong to regard them only as body movements or dance, it is incompatible with the sublimity of the matter. Each movement or ritual has a deep inner meaning. In this article, we will see that the performance of certain ceremonies opens a door to the world of meaning.

Keywords: Sufism, Rifâ'î, Mawlawî, Sâmiha Ayverdi, Ceremony.

من لسان سميحة أيفردي بعض احتفالات الرفاعي والموليفي

المخلص

أساس التصوف هو إحياء محبة الله والرسول مع الأخلاق الحميدة والتوحيد. الشكل المؤسسي للتصوف هو الطريقة. وفي طريقة مكتملة الأركان، هناك شيخ ومریدین و تكايا، وعدد من الآداب والعادات والمراسم والطقوس التي تضمن استمرار النظام. وهذه الأشياء لا تشكل جوهر التصوف، ولكنها عناصر ضرورية لاستمرار المؤسسة وسير التعليم فيها بشكل سليم. ومن بينها مجالس الذكر وبعض الاحتفالات. غالبية الطرق الصوفية يصل سندهم إلى سيدنا علي كرم الله وجهه. وذكرهم جهري الصوت و مسموع. غالبًا ما يجلب الصوت الحركة معه. إن حركات الجسم التي تتم أثناء مجالس الذكر الحماسية تحتوي على أشكال متنوعة تناسب مع سمو تلك المقام. هذه تختلف عن الرقصات الدنيوية. هذه الأذكار والاحتفالات ليست عشوائية. جميعهم لديهم أخلاق وآداب، ويمكن تعلمها من خلال الممارسة. أذكار الرفاعي والمولوي مفعمة بالحوية والبهجة. مظهره ينقل منعة جمالية. لكن اعتبارها مجرد حركات جسدية أو رقص أمر خاطئ، ولا يتوافق مع سمو القضية. كل حركة أو طقوس أو احتفال لها معاني داخلية عميقة. وفي هذه المقالة سنرى بابًا يُفتح إلى عالم المعنى الذي تحمله بعض الاحتفالات مع اجرائها.

الكلمات المفتاحية: التصوف، الرفاعي، الموليفي، سميحة أيفردي، احتفال.

Giriş

Sâmiha Ayverdi, 25 Kasım 1905'te İstanbul'da Şehzâdebaşı'nda doğdu. Annesi Fatma Melîha Hanım, babası aslen Bolu'lu Piyâde Kaymakamı (Yarbay) İsmail Hakkı Bey'dir.

1921'de Süleymaniye İnas Nümûne Mektebini bitirdi. Okuma ve araştırmaya meraklıydı. Doğu ve Batı klâsiklerini tanıdı. Husûsî olarak iyi derecede Fransızca öğrenmişti. Küçük yaşından itibaren babasıyla beraber katıldığı selâmlık sohbetleri sâyesinde dönemin önemli şahsiyetleriyle tanışması, bu sohbetlerde edindiği bilgi ve kültür birikimi, Ayverdi'nin öğrenmeye hevesli karakterini besledi ve kuvvetli hâfızasının yardımıyla eserlerine malzeme kaynağı teşkil etti. Sultan Reşad ile Sultan Vahdeddin dönemlerini, II. Meşrutiyet ile İttihat ve Terakkî zamanını, Balkan muhârebelerini, I. Dünya ve İstiklâl savaşlarını, Cumhuriyet devrini idrak eden yazar bu yıllara âit müşahedelerini, intibâlarını ve bilhassa toplumun kaybettiği değerleri eserlerine geniş biçimde yansıttı. Hayatında asıl yetiştirici rolü olan rehber ise annesi vâsıtasıyla intisap ettiği Hırka-i şerif Ümmü Ken'an Dergâhı postnişini Kenan Rifâî (Büyükaksoy) oldu.¹

I-Rifâîlik

Bir maarifçi olan Kenan Rifâî (1867-1950) bir ara Medîne'de İdâdî-i Hamîdî müdürlüğüne tâyin edildi. Dört yıl kaldığı Medîne'de beldenin şeyhül-meşâyihî, Seyyid Ahmed er-Rifâî neslinden Seyyid Hamza er-Rifâî'ye hizmet etti. Şeyhi kendisine, "Oğlum, ben mi senin şeyhinim, yoksa sen mi benim şeyhimsin?" diyerek icâzet ve hilâfet verdi.

İstanbul'a dönüşünde annesi Hatice Cenân Hanım'ın 1908 yılında Hırkaşerif'te inşâ ettirdiği Ümmü Ken'an Dergâhı'nda postnişin olarak irşad faaliyetine başladı.²

Sâmiha Ayverdi'nin annesi ve dayısı bu dergâha bağlıydı. Dayısı Server Hilmi Bey, Galatasaray'dan Ken'an Rifâî'nin mektep arkadaşı idi ki daha sonra halîfesi olacaktır.³ İşte Sâmiha Ayverdi'nin rûhî-mânevî

¹ Zeynep Uluant, "Samiha Ayverdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/150.

² Mustafa Tahralı, "Kenan Rifâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/254.

³ Bk. İsmet Binark, *Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005), XI vd.

gelişmesi, kendisinin de bağlı olduğu Kenan Rifâî nezâretinde oldu. Tekkeler kapandığında Ayverdi 20 yaşındadır. Çok meraklı ve mânevî konulara yatkın olan Sâmiha Hanım çocukluk ve ilk gençlik yıllarından itibaren tekke çevresinde bulundu ve oradan beslendi.

Kenan Rifâî'nin şeyhi olduğu Ümmü Kenan Dergâhı İstanbul'un en tanınan Rifâî tekkelerinden biriydi. Dönemin meşhur zâkirleri, zâkirbaşlıları bu dergâhın ihyâ gecelerinde bulunurlardı. Burada Rifâî zikri, İstanbul'un usta zâkirlerinin de iştirakiyle coşkulu bir şekilde icrâ edilirdi.⁴ Sâmiha Ayverdi'in çocukluğundan itibaren bu tekkenin zikirlerini defalarca takip ettiğini düşünebiliriz. Merakı, ilgisi ve güçlü hâfızası ile daha sonra, eserlerinde bu zikir sahnelerini otantik şekliyle tasvir edecektir.

Sâmiha Ayverdi, 22 Mart 1993 günü vefat etti. Merkez Efendi Câmii hazîresinde mürşidi Ken'an Rifâî'nin ayakucu tarafındaki kabre defnedildi.

Sâmiha Ayverdi, özellikle ilk baskısı 1952'de çıkan *İstanbul Geceleri*'nde Üsküdar, Salacak ve Çamlıca'yı anlatırken tekkelere ve Rifâî zikirlerine dâir sahit bilgiler verir. Konu tasavvufa gelince, şahsî zevki ve meşrebi gereği yazarımızın kalemi âdetâ kanatlanır.

Yazarımızın *İstanbul Geceleri* kitabında anlattığı tekkelerle ilgili bölümü ele alıp, ara başlıklar ekleyerek daha kolay tâkip edilmesini sağlamak istiyorum. Buradaki bilgileri, tekkeler hakkındaki genel mâlûmat, tasavvuf inanışının değerlendirilmesi ve Rifâî zikirlerinin icrası şeklinde üç ana bölümde ele almak mümkündür. Söze şöyle başlar:

“Bir de o zamanlar, İstanbul'un dört köşesine serpilmiş dergâhlar ve bu dergâhların bir derviş, muhip ve misâfir kadrosu vardı ki bunlardan Üsküdar'da da bir hayli bulunmakta idi.”⁵

⁴ Burada Şeyh Mehmed Şemseddin Mısıri'nin şahitliğine başvuracağız. Bkz, Şeyh Mehmed, *Niyazi Mısıri'nin İzininde Bir Ömür Seyahat*, Hazırlayanlar: Mustafa Kara-Yusuf Kabakçı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 173-174; Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u Fatih*, (İstanbul: Fatih Belediyesi Yayınları, 2021), C. I, 42, 82.

⁵ Sâmiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 4. Basım, 2003), 220.

Ardından dergâhların kendi dönemlerinde “fikir ve iman yobazlığına karşı serdengeçti bir pervâsızlıkla savaşılan bilgi ve irfan ocakları” olduğunu belirtir. Bu kurumların insan ruhunu arındırıp, birtakım komplekslerden kurtardığını söyler. Bunu da şiir, mûsikî, edebiyat, raks gibi araçlar kullanarak yaptığını belirtir. Şu cümle aynen Ayverdi’ye ait:

“Rifâî, Kâdirî, Mevlevî, Nakşî, Hâlidî, Sâdî ve emsâli gibi, esâsında tek fikir ve maksat etrâfında toplanan tarikatlar şekil bakımından küçük farklarla birbirlerinden ayrıldığı için ‘seyr ü sülûk’ denen derece ve terfî usullerinde de bâzı küçük farklar göze çarpardı.”

Dervişliğe Kabul Merâsimi

Yazarımız bir örnek olarak Rifâî tekkelerinde dervişliğe kabul ve yetişme tarzını açıklar: “Derviş olmayı isteyen bir kimse, evvelâ içeriden birisine veya bir tanıdığına başvurur, o da kendisine bir müddet dergâha devam etmesini söyler, hatta paşmakçılık (gelip gidenlerin ayakkabılarıyla ilgilenmek) gibi en aşağı işlerden birini de verebilirdi. Hayli zaman aday olarak, intisap etmek istediği ocağın havası içinde yaşayıp alışan kimsenin nihayet dergâh erkân ve usûlüne göre tarikata kabul olacağı gün gelir, şeyh, dört halîfesinin hazır bulunduğu semâhânede, önde rehberiyle gelen dervîşi, yere serilmiş postunun üstüne oturarak elini tutar ve eline, beline, diline doğru olacağına, Allah’a, insanlara aşk ve şevk ile hizmet ve muhabbet edeceğine ikrar aldıktan sonra kendisini tebrik ve duâ eder, dervîş de şeyhinin ve hazır bulunanların ellerini öperek bu sûretle tarikata ilk adımını atmış olurdu.”

Ayverdi bir dergâhın iç işleyişine dair bilgiler verir:

“Her dergâhta, haftanın bir gün veya gecesi âyine tahsis edilmiş olduğundan, her dervîşin âyin günü bir vazîfesi vardı. Kimse kimsenin işine ve salâhiyeti hudutlarına tecâvüz etmez, özellikle içtimâî ve mâlî vaziyeti ne kadar parlak olursa olsun faraza bir gün sonra dervîş olan bir nâzır, kendinden bir gün evvel ikrar vermiş bir küçük kâtibin üst tarafına geçmez, sırada ve teşrîfatta dâima kıdemliye bir öncelik hakkı tanınırdı.”

“Yeni derviş olan kimse, evvelâ kahve ocağına verilerek kahve nakîbinin (görevlisinin) çırağı, daha sonra kahve nakîbi olur, bir derece daha ilerlediği zaman ise meydan nakipliğine, daha sonra da post nakipliğine yükselirdi. Fakat şüphesiz ki bütün bu teâmülü tâkip ederken esas mesele, kademeli bir silsilenin îcaplarını icrâdan ibâret değil, kendinden vereceği ve kendine alacağı kıymetleri tâyin ve ifâ yolunda sonsuz bir nefis mücâhedesini, bir temizlenme, ayıklanma ve durulma keyfiyeti idi.”

“Bir yandan evrâdını okuyan ve esmâsını çekip, mensup olduğu ocağa hizmetini yerine getirmek gibi tarikatın şekli nizâmını ifâ ederken, bir yandan da kendisine gönül hoşluğu, cezbe ve istiğrak kapıları açılan derviş, artık “nukabâ”lıktan “nücebâ”lığa yükselir ve bir müddet de bu makamın îcapları içinde yoğurulduktan sonra eğer şeyhi kendisinde iktidar ve liyâkat görürse halîfelik verirdi.”

Rifâîlikte Hilâfet Merâsimleri

Tarikatlerde “hilâfet”, yetişmiş bir dervişe şeyhlik görevini yürütme izni vermek demektir. Ayverdi bu merâsimi ayrıntılı olarak anlatır, önce ortamı tasvir eder:

“... haftanın muayyen günlerindeki âyinlerden daha başka bir çeşni taşırdı. Böyle müstesnâ gün veya gecelerde, bütün dervişler ve başka dergâhlardan dâvetli dâvetsiz gelen şeyhler, muhipler, misâfirler de hazır bulunurdu. Meydan açılır, şeyh posta geçer, çerağlar uyandırılır (kandiller yakılır), zâkirler, mutripler, şeyhler, dervişler, ziyâretçiler yerlerini alır, yalnız altı bir tarafta, altı bir tarafta uyandırılmamış insan boyu şamdanlar, on iki dervişin elinde durur. Semâhâne henüz lâtûhî (ilahî) bir bekleyişin sessizliği içinde âdeta nefessiz gibidir. Öyle ki bu bekleyiş, bütün gece hazırlanıp, açmak için güneşin ilk sıcak nefesini bekleyen goncanın bekleyişine benzer. Kokusunu, letâfetini, cilve ve câzibesini, bir kılıf içinde sımsıkı saklayan goncanın açılıp saçılması gibi, meydanın bu sessiz duruşuna da aldanmamalıdır. Zîra az sonra, bir işâretle ne taraplar, ne şevkler, ne sazlar, ne sözler, ne cûş u huruşlar olacaktır.”

Yazar daha sonra olayı anlatır:

“Nihayet bir nakip içeri girer ve şeyhin karşısında niyaz ettikten sonra, taşip coşmak için işâret bekleyen kalabalığa:

- Lillâhi'l-fâtîha!

diyerek birinci şamdanı uyandırır (yakar) ve hazır bulunanlar hep bir ağızdan salât ü selâm getirdikten sonra Fâtîha okurlar, ikinci, üçüncü ve nihayet en sonuncu şamdan da uyandırıldıktan sonra, bu defa halîfe olacak kimse, bir rehberin arkasında ve elleri rehberinin omuzlarında olarak içeri girip niyaz ederler. İki yanlarında da, ellerinde birer bohça ile iki derviş vardır ki bohçaların birinde halîfeye şeyhinin giydireceği taç, ferâce, ridâ bulunur; ötekinde ise, mazhar, kudüm, şiş ve tığ vardır.

“Rehberle halîfe içeri girer girmez güzel sesli bir zâkir takdim âyini okumaya başlar. Bu, lâhutî bir beste, zaman ve mekândan süzölmüş bir âhenktir ki insanlar da bu âhenkten bir âhenk kesilerek bir şevk ve tarap ummânına doludizgin atılmış olurlar.

“Takdim âyini okunduktan sonra arkasındaki halîfe adayıyla içeri giren rehber, şeyhe doğru bir adım atarak:

-Destûr, esselâmü aleyküm yâ ehl-i şeriat! der. Şeyh de buna:

-Ve aleykümü's-selâm yâ ehl-i şeriat! diye cevap verir. Rehber o zaman:

-Lillâhi'l-fâtîha!

diye mukabele eder ve meydanı dolduran kalabalık, hep birden salât ü selâm ve tekbîre başlar, ikinci adımda rehber:

-Esselâmü aleyküm yâ ehl-i tarikat!

der. Şeyh buna da:

-Ve aleykümü's-selâm yâ ehl-i tarikat!

diye cevap verir. Yine salât ü selâm ve tekbirlerle meydan uğuldar. Üçüncü adımda rehber:

“-Esselâmü aleyküm yâ ehl-i mârifet... der. Dördüncüde ise artık şeyhin önüne gelinmiştir. Rehber, hilâfet alacak kimseye şeyhin elini öptürür ve kendisi de geri çekilerek dört ucundan dört dervişin tuttuğu bir örtü, şeyhle, önünde oturan halîfe namzedinin başı üstünde tutulur. İşte bu örtünün altında, şeyh, dervişine sırr-ı hilâfeti verir ve ikisinden gayrı kimsenin mahrem olmadığı on dakikalık bir alışverişten sonra şeyh yüksek sesle: “Fâtîha” deyince örtü çekilir.

“Bu defa elinde bohça ile bekleyen dervişlerden biri niyaz ederek bohçayı şeyhin önüne koyar. O da yeni halîfesinin evvelâ tacını tekbirleyip başına giydirir ve bir Fâtiha çeker, sonra ferâcesini tekbirler, yine bir Fâtiha ile onu da giydirdikten sonra boynuna şettini atar ve nihayet beline ridâsını bağlayarak ucundan tutup:

- Kum, yâ halîfe! (Kalk ey halîfe)

diye ayağa kaldırır ve rehberine teslim eder.

“Halîfe evvelâ şeyhinin elini öper, sonra rehber kendisini, misâfir bulunan şeyhlere kıdem sırasıyla götürerek el öptürür ve her defasında: “Mezat” diye bağırır. Her el öptüren de bu mezada bir pey sürer. Faraza biri: “Yüz tevhîd-i şerîf,” der. Rehber, meydana dönerek: “Yüz tevhîd-i şerîf,” diye ilan eder. O zaman hep bir ağızdan tevhit okunur ve Fâtiha çekilir. Bir başkası: “On ism-i Celâl,” der ve sırasıyla merâsimin bu faslı da tamam olduktan sonra, mukabele başlar, evrad okunur, nihayet kıyam tevhîdine kalkıldığı zaman şeyh, tevhîdi, yeni halîfeye başlatır. Böylece zikir, devran ve duâdan sonra hilâfet merâsimi sona ermiş olur.”

Ayverdi araya girerek “halîfelik”in ne demek olduğunu, neyi temsil ettiğini, yani onun manevî-derûnî yönünü anlatmak ihtiyacı duyar:

“Tarikatte halîfe mevki, efendiliği tasdik olmuş hür adam berâtına sâhip olmaklık demektir. Fakat burada hürriyetin mânâsı, içtimâî ve kanûnî ölçülerin kabul ettiği imtiyaz ve imkânlardan daha geniş, daha sağlam bir hürriyetti ki, bu da bizi kendimize ve başkalarına karşı mahcup eden suçlu ve küçük düşüren hayvânî duyguların pençesinden kurtulmak, kendi kendimizin esîri iken emîri olmak demektir.

“Tarihimizde meslekî-tasavvufî kurumlar demek olan Ahîlik'teki “Şed kuşanma” merâsimi de yukarıdakine benzeyen şekilde yapılırdı.”

Dergâhların Asıl Amacı

Bütün şekil ve merâsimlerin ötesinde dergâhların, tasavvuf kurumunun asıl amacı nedir acaba? Yazarımız bu konuda çok doludur. Yeri geldikçe bütün eserlerinde bu meseleyi açıklamaya çalışır. Bu bölümde ise şunları söyler:

“Bir dergâh çatısına uğramak, ya da sokulup şifâlanmak için mutlaka derviş olmak lâzım gelmezdi. Hayat mihnetleri başlarına vurup gönülleri daralan, başları sıkılan, ümitsiz, çâresiz, me’yus ve muztarip her insan, kayıtsız şartsız, bu herkese açık kapıdan içeri girip mânevi açlığa, dünya cefâlarına çâre bulur, âdeta dert satar derman alırdı.”

“Her yolcuya, her yabancıya, her ziyâretçiye, kaynayan aşından ve gönül hoşluğundan hisse düşüren derviş, bir cemiyet fedâisi, prensipleri ve îmânı için yaşayan adamdı. Zîra bir mürşide ikrar vermek demek, insan olarak taahhüt etmek mevkiinde kaldığımız vazîfe ve mes’ûliyetleri, bu dünya planında bir kere daha hatırlayıp o ezel mukavelesini yeniden imzalamamız ve mührümüzü bastığımız bu mukaveleyi de, bir ruh inzibâtı içinde, kendimizden safra ata ata îfâ etmeye başlamamız demektir.”

Yazarımızın sözünü ettiği “taahhüt” ve onu dünya planında “hatırlamak”la kastedilen şey ruhlarımızın ezelde Cenab-ı Hakk’ın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sözüne verdiğimiz “evet” sözüdür ki bunu “kalû belâ” diye ifade ederiz.

Ardından bu konunun ayrıntılarına ve nasıl hayâta geçirileceğin de temas eder:

“Bu kadar büyük vazîfe ve mes’ûliyetleri olduğunu hatırlayarak onları çeşitli cemiyet safları arasında icrâ mevkiine koymayı ideal kabul etmiş olan kimsenin ise, evvelâ kendini, bizzat kendi tehlikesinden kurtarması lâzım değil miydi? Zîra insana en korkunç, en yaman tehlike, dizginlenmemiş ihtirasları, dur durak bilmeyen nefsinden başka ne olabilirdi?”

Örnek davranışlar üzerinde durur:

“Benliği ve gurûru tepesinden aşmış adam, bir hemcinsine karşı tevâzuun, zarâfetin öncülüğünü nasıl ederdi? Kin, intikam ve hiddet palasını sağına soluna sallayan zavallı, affın, müsâmanın leziz şerbetini ezip de nasıl etrâfına içirebilirdi? Mesnet, mevki, şan iptilâların dalgaları ortasında sıkışıp kalmış bîçâre, dünya ihtirasları içinde can çekişen bir kazâzedeyi nasıl selâmet kıyısına çekip kurtarabilirdi? Ve nihayet sıcak, olucu ve öldürücü bir imanla yumuşamamış adam, şüphe, inkâr ve küfür buzlarının ortasında donup katılmış olan bir bahtsız nasıl ısıtıp ayıltır, kendine getirebilirdi?”

“İşte bunun için de derviş, evvelâ kendi terbiyesini tamamlamak için tarikatinin icaplarına dört elle sarılarak kendinden tâviz verir, böylelikle de hesabım görüp elinden yakasını kurtardığı bir kötü huyunun boş kalan yerine mutlaka bir iyisini getirirdi.”

Kıskananlar

Sâmiha Ayverdi'yi en çok üzen şeyler taassuptur; katı ve sert, özünden uzaklaşmış şekilci din anlayışıdır. Yazarımız onlara da şefkatle yaklaşmak taraftarıdır, şöyle der:

“Oldu olası derviş kişiye dış bileyen taassup ehlinin ona olan öfkeli hücumunu, bir fikir ayrılığından ziyâde, aşağılık duygusunda aramak belki daha doğru olur. Zîra yaradanla yaratılanı her zaman birbirinden ayrı ve gayrı görmek yolunda nazariyeler kurmuş, kitaplar yazmış, dogmalar îcat etmiş, ömürler harcamış, kızmış köpürmüş, küfretmiş olan taassup ehli, bütün gayret ve himmetini birlik mihrâkı etrâfında toplayan ve kâinat manzûmesinde bir vahdet kasidesi okuyup cümle âleme dört elle sarılarak vecde gelen dervişi hep kıskanmıştır. Fakat derviş, bu câhil adam kendisini kınar, taşlar ve canını yakarken, ondan, bir keyif ve hoşluk bulacak olgunluk seviyesini kazanmış adamdı. Öyle ya, mâdemki dünyâda abes yoktu, şu halde her yaratılmışta bir başka mânâ ve sebep arayıp bulmak lâzımdı ki hilkat şifresini çözmek kabil olabilsin...”

Gerçek Derviş

Gerçek derviş kimdir acaba dersek yazarımızın cevabı şöyle:

“Derviş, softa gibi, hâdiselerin ortasında sıkışıp kalmış sıradan adam tipi değil, eteğini, sebepler ve hâdiseler dikeninden kurtarıp, oluşlara tarafsız bir müşâhit gözü ile bakan ve olduranla biliş tutup bir barışa varmış bulunan kimse idi. Binâenaleyh o, kader denen alın yazısından korkmaz, çünkü mukadderâtımızı yazan elin, bizzat kendi niyet ve fiillerimiz olduğunu bilir ve sâdece o niyet ve fiiller üstünde bir tashih ve tâdil yapmaya çalışırdı. Bu yüzden de, taassuba demir atıp kalmış yalın kat imanlı bir zavallıya kızmaz, sâdece acır, hatta birlik şuur ve irâdesiyle intibak ve barış hâlinde olması bakımından, her suçlunun suçu ile kendi arasında bir iştirak bir hisse bularak, hiç değilse kendisini de aynı suçun bir küçük ortağı görürdü. Kaba sofı, bir günahkârı, sert ve haşin çalım ile yedi kat cehennemin dibine

gönderirken, derviş, pîrinin en tatlı, en müsamahalı edasıyla: “Yine gel, yine gel, her ne isen yine gel... Eğer kâfir isen, rint veya putperest isen de yine gel... Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir, yüz kere tövbe bozmuşsan da yine gel...” diye, beşer zaafalarını anlayıp affeden ergin ve muhabbetli bir dâvetle onu, soluk alacağı, yüklerinden, ağırlıklarından, kasvet, yeis ve ıztıraplarından kurtulup pîrûpak olacağı meydana çağırırdı”.

“Bir mürşide ikrar veren, yâni ezel ahdini bu âlemde yenileyen derviş için artık her yer mürşidinin huzûru demektir. Ne işlese, ne düşünse, Hint’e gitse Çin’e varsa, her zaman ipuçları onun elinde, her zaman gönlü onun yanında idi. Onunla gezer, onunla yürür, onunla alır, onunla verir, onunla görür, onunla işitir, hulâsa filinde kavlinde onun îkaz ve irşat edici berâberliğini kesiksiz olarak sâri ve cârî bulurdu ve işte bu tetik ve uyanık ve takviyeli hayat, o zamanlar cemiyete en irâdeli, en sağlam ve en seciyeli insan tipini cömertçe yetiştirirdi.”

Dervişlik=Tevhit

Ona göre dervişlik gerçek tevhîdi anlamak ve yaşamaktır:

“Dervişlikte, gaye, Hakk’ı birlemektir, tevhitti. Tevhîdin neticesi de kendine, insanlara ve Allah’a karşı vazîfe ve mes’ûliyetlerini idrak ve icrâ mevkiine koymak demektir. Yoksa, zikir, semâ, devran, tarap, öz ve asıl değil; belki öze varmanın yardımcı vâsitaları idi. Öyle ki, mânâyı dâima sanatlı kalıpların güzellikleri içinde görmek istîdâdiyla yaratılmış olan insan oğlu, her zaman, gönlüne gözünden, gözüne gönlünden pay düşürür. Hilkatin yaptığı da bundan başka bir şey midir sanki? Tabiat, en güzel kokuları en güzel çiçeklerin koynuna saklamamış mıdır? En leziz çeşnilere en latif ağaçları gebe kılmamış mıdır? Arının balı kadar peteği de bize şaşkınlıktan parmak ısırtmaz mı?”

İhyâ Gecesindeki Ruh Halleri

Az önce yazarımızın ihyâ gecesi tasvirlerini okuduk. O sırada icra edilen hareketler dikkat çekiciydi. Bir de oranın manevî atmosferi vardır. O sırada dervişler nasıl bir ruh hâli içindedir acaba? Ayverdi güçlü üslûbuyla bu konuyu şöyle dile getirir:

“Bir ihyâ gecesi ne idi, nasıldı, nice idi? Gözden gönüle haberler, dâvetler gidip gelen, insan rûhunu yumuşatıp yeniden kalıplayan bir

ihyâ gecesi... Kandillerin, çerağlann, karanlığı yenmek için boğuştığı yarı loş, puslu bir semâhâne... Sanki insanlar da gerilip çekilen uzayıp kısalan gölgeler kadar cansız... Akan, eriyen bükülen, yâre de ağyâre de şavkını vere vere yanıp tükenen mumlar sıra sıra, boy boy... Zaman hissi, mekan endîşesi, yüreklerden sıyrılıp silinmiş. Yok, hiçbir şey kalmamış, sâde bir âhenk, sâde bir nağme, sâde bir ihtizaz var... Neyler, kudümler, halîleler çalar çağırır; beyaz tennûreler, ateş arayan pervâneler misillü gelir döner, geçer döner; bir güzel ses durak okur, bir başkası naat söyler; semâ durur, devran başlar. Zâkir susar, zikir çoşar, gülbank biter, salâ başlar.”

“Ölüm doğum, dünya ahiret, yahşî yavuz, şeytan rahman bir dem olur bir an olur, ayrılamaz, seçilemez. Dirhem dînar, tartı ölçü, eksik artık, yavan katık, hesap kitap hep bir yana... Belki ne harf, belki ne lafiz, belki ne söz, belki ne nakş; sâde âhenk, sâde nağme, sâde nidâ, sâde sadâ... Bir ihtizaz çıkar gelir, ne tılsım, ne efsundur, ne göz bağı ne de sihir... Bu bir vecddir, bu bir aşktır; yıkar geçer, yapar geçer...”

Bu duygulu anlar, bu coşkulu ruh halleri o insanlar üzerinde nasıl bir mânevî etki bırakacaktır? Onların davranış ve ahlaklarını ne derece güzelleştirecektir? Bu gecelerden beklenen sadece o sıradaki mânevî zevk olmamalıdır. Evet öyle değildir, çok daha fazlası vardır. Bu insanlar orada aynı zamanda bir ruh sağlığı aşısı almışlardır ki, modern çağdaki terapiler, yaşam koçları, meditasyonlar bu aşiyı gerçekleştirilememektedir. Ayverdi'ye kulak verelim:

“Nihayet bakarsınız vakit ilerler. Beşeriyet icapları, bir vecd ve istiğrak kapısından girip fethettiğiniz kendinizle aranıza yine dünyevî mükellefiyetler sokar. Ama kendinizi geriye yine dünyâyâ iâde ederken, dünden daha sağlam, daha olgun ve hayat cilvelerine karşı daha kuvvetli ve adını da tadını da lâyıkiyle bilemediğiniz istikbâlin tohumlarına gebe olarak bu zevk ve hayret meydanını terkedip mûtat hayâtınıza dönersiniz.”

Ruh Sağlığı Merkezleri

“Bugünün ilim ve fen gerçekleri için dört başı mâmur bir ruh terbiyesinin metotları belki henüz vuzuhsuz ve sallantılı bir manzara arz etmektedir.

“Ruh bozukluklarına karşı maddî bir çâre olarak dünyânın medenî ülkelerinde açılan psikanaliz hücreleri, acaba bir ihyâ

gecesinin, insanoğlunu kendi kendinden boşaltıp, tahlil ve yeniden terkip etmesine imkân verişî nispetine ne ölçüde vâsıl olabilmıştır? Artık garp memleketlerinde mekanik bir endüstri hâline sokulmuş olan bu işi, o devrin adamı, kolaylık ve muvaffakiyetle nasıl başarabiliyordu? Evet nasıl oluyordu, nice oluyordu bu iş? Kim bilir belki de o zamânın adamları, bu büyük derdin devâsını bulmak için, şuurları kadar hislerini de kullanarak kendilerini kendi tehlikelerinden alıp selâmet ve emniyet sınırına atlatacak bir vecd ve iman kapısını kurcalamakta bu kadar iktidar ve mahâret gösterebiliyorlardı. Öyle ki bu uyanış, bu intikal, bu yeniden doğuşu, şahsiyet üstünde hiçbir zorlama ve tazyik yapmaksızın, bir mûsikî, şiir, raks ve belâgat âhengi içinde kendi kendisine yaptırıyor ve bizzat kendi irâdesinden istifâde ediyordu.”

Zafiyet Dönemi

Yazarımız tekkelere, dergâhlara, oralarda verilen eğitime olan hayranlığını her zaman dile getirir. Ama o hayal âleminde gezen biri değildir, aynı zamanda realisttir. Osmanlı’da başka kurumlara paralel olarak dergâhlardaki iç bozulmayı bilenlerdendir. Şu hüznü tespitler de ona aittir:

“Fakat bir zamanlar bu derece feyizli ve bereketli istikametlerde yürüyen ve yeryüzüne örnek insan vermekte bu derece cömert davranmış olan bu müessese cemiyetin en seçkin, en göz önünde fertlerini vermiş olmasına rağmen o yetiştiricilik kabiliyeti kısırlaşmış, beti bereketi kalmamıştır. Hatta birer sanat ve fikir akademisi olarak asırlarca taassuba meydan okuyan dergâhların, o gür ve coşkun akışı durarak hayat unsurunu kaybetmişlerdir. Böylece de bir vakitler doğup gelişmelerini sağlayan İlâhî irâde, âkıbet bir devlet müdâhalesi çehresinde tecellî ederek, hayatlarına son verip şuurlarda yaşamasını münâsip görmüş, bu sûretle de her biri târihe mâlolan birer hâturaya inkılâp etmişlerdir.”⁶

Yeni Bakış

İstanbul Geceleri’nin ilk baskısının 1952’de yapıldığını söylemiştik. Sâmiha Ayverdi sonraki yazılarında dergâhların

⁶ Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, 233.

kapatılmasına daha farklı bir gözle bakacaktır. Sohbet kayıtlarından oluşan en son çıkan kitabındaki şu ifadeler dikkat çekicidir:

“Büyük hatâ olmuştur dergâhların bir kalemde kapatılması. Bâzi şartlara bağlı olarak bırakılmalıydı; meselâ tahsili muayyen seviyede olmayan bir kimse şeyh olamaz, denecekti.”⁷

Ve şu soruyu sorar: “Yerine ne koyduk? Dergâhın yerine bugün ne var? Halkevleri mi açıldı? Bir kere halkevleri dediğimiz o siyaset ocakları. Bir kere dergâhlar ahlâk ocağıydı. Mühim olan ahlâktır.”⁸

II- Mevlevîlik

Sâmiha Ayverdi çocukluğundan beri Hz. Mevlânâ ve Mesnevî ile yakından ilgilendi. Hocası Kenan Rifâî'nin Mesnevî Şerhine ait notları temize çeken odur. Bu eserin birinci cildini bir komisyonla birlikte neşre hazırlamıştır.⁹ Eserlerinde Mevlânâ ve Mesnevî'ye atıflar çoktur. Ayverdi'nin Âbide Şahsiyetler kitabında Hz. Mevlânâ'yı konu edinen dört adet müstakil yazısı bulunmaktadır.¹⁰ Yazarımızı eserlerinde Mevlevî mukâbelesi, Mevlevîliğin iç işleyişi gibi konularda da bilgi verir: İşte bir örnek:

“Meselâ Mevlevîlerde, şeyhten sonra en yüksek makam, aşçı dedenin makâmı idi. Zira o, sâde mutfağın aşına nezâret etmez, bin bir günü kendi terbiye ve tarikat disiplini altında geçirip olgunlaşması mes'ûliyetini üzerine aldığı bir derviş namzedini de rûhen pişirmekle mükellefti. Eğer namzet (aday), bu müddet zarfında kendisine gösterilen vazîfenin yükü altında sabır, sükût, tahammül ve kanaat gibi ilk elden kazanılması gereken mânevi inzibat, edep, erkân, semâ gibi tarikat şartlarını öğrenmiş, bu meyanda Mesnevî'de de şöyle böyle yol alabilmişse, artık bu derviş namzedi, şeyhin huzûrunda yapılan bir merâsimden sonra dede unvânını alarak kendisine müstakil bir hücre tahsis olunurdu. Devamlı olarak içeride kalmak istemeyen olursa, evine döner fakat dergâhıyla alâka ve râbitasını ölünceye kadar muhâfaza ederdi.”

⁷ Sâmiha Ayverdi, *Sen Onu Kaybettin*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2023), 78.

⁸ Ayverdi, *age*, 93.

⁹ Kenan Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2015).

¹⁰ Bkz. Sâmiha Ayverdi, *Âbide Şahsiyetler*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 3. baskı, 2001).

“Mûsikî târihimizin misli bulunmaz Mevlevî âyinlerinin bestekârları, hep Mevlevîhânelerde yetişen bu dedelerin arasından çıkmış ve İsmail Ankaravî, Sarı Abdullah, Şeyh Galip gibi şair ve mesnevîhanları da yine hep aynı ocak yetiştirmiştir.”¹¹

Bahariye Mevlevîhânesinin Târihçesi

Beşiktaş'ta bir Mevlevîhâne vardı. Çırağan Sarayı'nın inşâsı yüzünden 1867-1868'de yıktırıldı. Daha sonra bunun yerine Eyüp'te meşhur Bahariye Mevlevîhânesi yapıldı. Ayverdi ilk Mevlevîhâne hakkında Evliya Çelebi'nin: "Semâhanesi denize nâzır bir fevkânî mevlevîhânedir ki musannâ tavanı kubbe-i lâ'lgündür. İstanbul'da ve gayri diyarda misli yoktur. Üstatlar benzerini inşâ edemezler" dediğini nakleder. Ve şöyle hayıflanır: "Boğaz sularına bakan bu târihi binâdan, yalnız sarayın altındaki Mevlevî kabirleri kalarak, arkasından hâtıralar ve hicranlar bırakan bir aziz dost gibi göçüp gitmiştir."

Nazif Dede'nin Celâdeti

Bu arada Mevlevîlik târihiyle ilgili çok hoş bir anekdot nakleder: Devir, Şeyh Hasan Nazif Dede Efendi'nin (1795-1862) postu işgal ettiği devirdi. "O Nazif Efendi ki, yeryüzünde bir hırkası bir sikkesi olan adamdı. Belki "benim" diyeceği bir döseği bile yoktu. Gecenin ileri saatlerinde "müttekâ"sına (dayanma âleti) dayanarak uyur-uyanık bir hâlette sabahlamak âdetiydi."

"İşte, günlerden bir gün, saray, dergâhın bahçesindeki bir servinin, manzarayı bozduğu mülâhazası ile kestirilmesi için Nazif Efendi'den ricâda bulunur. Şeyh Efendi'den pâdişâha giden cevap şu olur: "Bir dergâhın değil ağacını kesmek, bir yaprağını dahi zâyi etmekten korkarız. Zât-ı Şâhâne'ye böylece arzedesiniz..."

"Zât-ı Şâhâne'ye arzedilir... Ama ricâsı kabul edilmeyen padişah kızıp gazaba geleceği yerde, Şeyh Efendi'ye son derece kıymetli, mücevherli, yâkutlu zümrüdü murassâ bir cep saati yollar.

"Bu defa da Nazif Efendi bu atıye-i şâhâneyi (padişah hediyesini) havana koyarak tuz buz eder ve: "Biz derviş adamlarız; böyle şeyler kullanmayız!" diyerek hurda hale getirdiği saati saraya iade eder.

¹¹ Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, 221.

“Fakat bu muâmele karşısında da gene sarayın sesi çıkmaz ve mânevî makamın celâdeti karşısında saltanat makamı bir kere daha susar.”¹²

Sâmiha Ayverdi *Boğaziçi'nde Târih* adlı eserinde Mevlevî ritüelleriyle ilgili bilgi verir. Bunları değerli kılan ise yapılan çeşitli merâsimlerin mânevî yönlerini, insan ruhunda uyandırdığı derûnî hazları, bir Mevlevî dervişinin iç dünyasını belâğatla anlatmış olmasıdır.

Tekke ve Derviş Neydi?

“Neydi bir mevlevîhâne? Neydi bir tekke? Neydi bir derviş?

“Rifâî, Kâdirî, Mevlevî diye ayrı isimler altında aynı rûha, aynı gayeye, aynı yürek yanığına sâhip olan derviş için tekke, müşterek terbiyenin, müşterek görgünün, müşterek felsefenin pişirilip kotarıldığı bir ocaktı.

“İnsanoğlunun kendi benliği ile temas hünerinin bir nevi laboratuvarı olan tekke, bu meçhul, bu tehlikeli, bu karanlık benliği, bu gayrimes'ûru (anlaşılmayanı), aşka ve îmâna dayanarak aydınlatıp arıtan, düze temize çıkaran bir mektepti. Harekete geçirdiği ve yardımını istediği hemen bütün güzel san'at kollarının yan yana görüldüğü bu ders-hâneye, bir terbiye ve irfan meydanı demek câizdi.

“Şüphe yok ki kendi benliğimize, benliğimizin tanımadığımız kıyı ve köşelerine inebilmek için mûsikînin, raksın, şiirin, hattın coşturucu imkânları en samîmî en ciddî yardımcılarımızdı.

“Kendi benliğinin meçhulleri içindeki zaafı, çirkinlikleri, sakatlıkları, bozuklukları sezip yakalamak, yakalayıp imhâ etmek güç dâvâ... Belki de göklere çıkmaktan, yer altında gezmekten de güç...

“İşte kendi hakikatıyla âşinâlık kurabilendir ki kendini kendi aynasında görür. Kendini kendi aynasında görendir ki kendini Hakk'ın aynasında görür. Kendini Hakk'm aynasında gören ise kendini cümle âlemin aynasında görür ve hergün duyup tekrarladığımız lâ ilâhe illallah ilmini, Allah'tan başka Allah yok dediğimiz halde sözde kalan bu ilmi, nazariyat ve tatbikatıyla ancak bu ocakta öğrenebilirdi.”

¹² Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Târih*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 5. Baskı, 2002), 83.

Mevlevî Mukabelesi veya Semâ

Mevlevîlikte Semâ' Töreninin / Mukâbelenin bir sırası ve düzeni vardır. Semâ, "Nâ't-ı Şerîf'le başlar. Nâ't-ı Şerîf, Peygamber Efendimizi öven, Hz. Mevlânâ'nın bir şiiridir. İtrî'nin bestelediği bu na't-i, na't-hân ayakta ve sazsız okur. Ayverdi na'ti şöyle tasvir eder: "Buna naat denir. Denir ama ne olduğunu Allah'tan başka bilen yoktur. Belki de o, naat ismiyle Allah'a, Allah katına açılan bir kapıdır. Dinlersiniz ölürsünüz; dinlersiniz dirilirsiniz. Dinlersiniz yok-var olursunuz."

Na'ti, kudüm vuruşları ve bir ney taksimi izler. Taksimden sonra peşrevin başlaması ile şeyh efendi ve semâzenler, sema' meydanında sağdan sola doğru dâirevî bir yürüyüşe başlarlar. Semâ' meydanını üç kez dolaşmaktan ibâret olan bu yürüyüşe "Devr-i Veledî" denir. Sultan Veled devri devâmınca, herkes, sessizce Allah ismini (İsm-i Celâl) zikreder.

Üçüncü devrin sonunda şeyh efendinin posttaki yerini almasıyla Devr-i Veledî (Sultan Veled Devri) tamamlanır.

Devr-i Veledî'nin sona ermesi kudümzenbaşının îkâz eden vuruşları ile anlaşılır. Hemen ardından neyzenbaşı kısa bir taksim yapar ve âyin çalınmaya başlar. Semâzenler üstlerindeki siyah hırkayı çıkarıp, tek tek şeyh efendinin elini öperek izin alır ve semâ'a başlarlar.

Semâ', her birine "selâm" adı verilen dört bölümden oluşur ve semâzenbaşı tarafından idâre edilir. Dördüncü selâm bitince, son peşrev ve son yürük semâî çalınır, son taksim yapılır.

Kur'an-ı Kerîm'den bir bölüm okunur. Yapılan duâlar, Allah'ın adı olan "Hû" nidâları ile sona erer. Şeyh Efendi'den sonra semâzenler ve mutrip da şeyh postunu selâmlayıp semâhâneyi terkederler.

Mevlevî Mukâbelesinin İç Anlamı

Sâmiha Ayverdi, bu sırayı gözetmeksizin, bazı bölümler üzerinde dururken, buradaki hareketlerin ne anlama geldiğini, neleri çağrıştırdığını, mukâbelenin derûnî yönünü, anlatır:

"Bin bir gün çilesine soyunup, bu ilk terbiye devresini yüz akıyla tamamlayarak dede olan derviş, mukâbeleyle iştirake hak kazanmış demektir. Esasen daha evvel bir semâzen dededen semâ çıkarmış ve bir nevi semâzenlik icâzeti demek olan müptedî mukâbelesi yapılmış olduğundan, meydana katılmakta müşkülât da çekmez.

“Meydan ise, şeyhi, semâzenbaşısı, semâzenleri ve mutribi ile o görünmez yakalanmaz benlik kuyusunun içindeki yılan, çıyan, akrep huylu kibirlere, kinlere, yalanlara, fesatlara, hilelere karşı açılan muhârebenin vuku bulduğu meydandır.

“İşte bu cenge de zikir veya mukâbele denir.

“Mukâbele esnâsında ölen ölür, kalan kalır. Ama ortada ne kan vardır, ne kılıç... Kılıcın kalkanın, topun tüfeğin yapacağı iş, güzel sese, güzel söze, güzel raksa bırakılmıştır.

“Mutrip maksûresinden neyler, kudümler, tamburlar, kemençeler ve birbirinden yakıcı, birbirinden hâkim sesler naat okur, âyin söyler ve işte meydanın üstüne rahmet gibi dökülen bu nağmelerin iç koparan yürek dağlayan buyruğu, insanoğluna bir kılıcın, bir gürzün yapamayacağını yapar. Kötülüklerinin zaaflarının başını uçurur, onları tepeler, un ufak eyler.”¹³

Sultan Veled Devri

Yazarımıza Sultan Veled Devri'nin hatırlattıkları şunlardır:

“Amma ateşe atılan pervaneler misillü, meydanı kaplayan tennûreler açılmadan, hırkalar sırtlardan atılmadan evvel, şeyh efendi de dâhil, bütün semâzenlerin iştirak ettiği Sultan Veled Devri ile âyin başlar. Bir adım mesafe ile büyük bir halka hâlinde ve kayarcasma ilerleyen bu çemberin ahenkli adımları, tamâmıyla mûsikînin emrindedir. Şeyh postunun önüne gelen derviş, bir niyaz ile karşı tarafa geçer ve mukâbiline düşen pirdaşıyla postun önünde birbirlerine baş kesip eğilerek selâm verir ve aynı kayar adımlarla yürüyüşüne devam eder. Devirler tamamlanıncaya kadar birbirlerine mukâbil düşen her dervişin post önünde selâmlaşması da aynı âhenk içinde yürüyüp gider.

“Bu selâmlaşma, bu mukâbele o harekettir ki, birbirlerinin önünde eğilen, birbirlerine mukâbil düşen iki pirdaşın, değil birbirleri için gönüllerinde nefret ve soğukluk olması, en küçük bir kırgınlığın dahi bulunmaması gerektiği demektir.

¹³ Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, 185.

“Mukâbelenin bu selâm kısmı, gönlünde kardeşi için bir takıntı dahi olmamasını isteyen Hak emrini sembolleştirmesi bakımından da dikkate şâyandır.”

Birinci Selâm ve Taşdığı Anlam

“Sonra, evet sonra yine mutribin kumanda mevkiinden bir kalk emri gelir ve hep birden ellerini yere vurarak yerlerinden fırlayan Mevlevîler, hırkalarını sırtlarından atar, kolları göğüslerinde çaprazlanmış olarak sıra sıra şeyh efendinin önüne gelip baş keser, izin alır ve birer birer meydana düşerek tennûre açmaya başlarlar.

“Artık mutrip maksûresinden çağlayıp dökülen âyin birinci selâmı başlamış ve mûsikînin emrindeki tennûreler, buhar gibi, bulut gibi kabarıp açılmış, hâtiften (gâipten) gelen bir emre uyarasma uçmaya, dönmeye gidişen ruhları, ruh kesilmiş bedenleriyle yeni bir "dur!" emrine kadar semâ etmeye başlamışlardır.

“Rûhun kendi kendisini araştırması, kendi kendini tecessüsü denecek olan bu âhenkli süzülüş, bu zarâfet, bu letâfet, mûsikînin ve mûsikîleşmiş bu bedenlerin akışları, vecd ve san'atın bu yakıcı rüzgârı neydi? *Şarkın binlerce yıldan bu yana süzülüp gelen bu dînî-estetik tecrübesi, Türklerin elinde bir vecd ve aşk burâkı olmuş, ölçü ve ahenk kalıbı içinde ebedîleşerek, vatanı olmayan bir san'at ve iman armağanı hâlinde insanlığa mâledilmişti.* Bu, kendi kendisinin âşinâsı, efendisi, emîri olup bütünlenmiş bir cemiyetin, mekân planında elde ettiği bir başarıydı. Bu, kendi benliği üstüne abanmış dervişin kemâle yönelişi, şuûruna varılmış bir aczin idrâki zaferi, yokluğa ayağı değmiş bir şevkin insanda tecellî edişiydi.

“Ya bu, ayakları yerden kesilircesine çark vura vura semâ eden, yerden de gökten de ilişğini kesmiş dervişlerin yüzlerindeki mânâ neydi? İztırap mı, hayret mi, cümbüş mü, safâ mı, şekvâ mı, şükür mü, şevk mi, aşk mı ne olduğu bilinmeyen ifâde neydi acep?

“Şu yarı aralık dudaklardan fırlayıp çıkmak isteyen canını sanki zorla bedeninde tutmaya uğraşan adam kimdi? Bari bu dudaklardan bir feryat çıksaydı... ama değil feryat, bir inilti dahi yoktu. Ne vardı öyleyse? Ne hüznün, ne haz, ne hayret, ne korku, ne ümitti bu. Belki de okunmaz, sökülmez olan bu mânâ, bir îtiraf, bir îlân-ı aşktı.

“Ya şu çalık benizli semâzen de kim oluyordu? Acaba bu meydana gelmeden, bu kisveye girmeden, o da herkes gibi yiyor içiyor, yaşıyor muydu? Onun da herkes gibi evi barkı çoluğu çocuğu var mıydı? Yine cümle âlem gibi gece uyur gündüz uyanır, güler söyler miydi?”

“Evet belki hepsini yapar, herkes gibi yaşardı. Şu farkla ki varlığına dirliğine, gençliğine dinçliğine esir olmaz; belki kudret ve kuvvetini kendine esir eder, emrine râmeyler, keyfince tasarruf edip buyruğu altında tutardı.

“Hele şu, buharlaşıp kesâfetini kaybetmiş sular gibi, yüz çizgileri yumuşamış adam da kimdi? Ne vardı çehresinde; bu çekilmiş yüz, bu inik göz kapakları bu sımsıkı kapalı dudaklar ve bu iki dünyâdan da geçmiş çehre hatları, hiçbir artist tarafından hiçbir zaman ve hiçbir sûretle taklit ve ifâde edilemeyecek bu içli bu yanık mânâ, yalnız şu meydanın yaprak gibi, pervâne gibi oradan oraya süzülen semâzenin malı olabilirdi. Onu kimse çalamaz, kimse tekrarlayamaz, kimse taklit edemezdi.

“Bu çehrede acı var ama nefret yoktu. Mesele var ama iddia yoktu. Buhran var ama küskünlük yoktu. Bu çehrede arzu var ama şehvet yoktu. Bu çehrede vakar var ama gurur yoktu.”

Semâ ve Zikirdeki Sır

Ayverdi derûnî anlamı biraz daha derinleştirir:

“Semâ ya da zikir, içi dışa vurmakta, körkütük bir sarhoşluktan çok daha tesirli çok daha sözü geçkin bir ferman olmalıydı. Bu nasıl bir buhran, nasıl bir ruh fırtınasıydı ki, kendi kendini ele veriyor: Ben buyum! İçim de bu, dışım da bu dedirtiyordu. Kendinden uyuduğu ölçüde kendine dönüyor, içini görüp gönlüyle âşinâlık kuruyordu.

“Hele şu büyü, sırlı hattâ tehlikeli yüze bir bakın. Şayet bu çehrenin gizlediği ruh, başiboş kalıp, sırtını bir terbiyecinin eli okşamasaydı, belki de dünyânın sayılı zorluluğundan bir zorlu olup çıkardı. Halbuki bağlandığı ocağın nizam ve inzibâtı ile törpülenmiş, ayarlanmış, tâdil ve tashih görerek ehlileşmişti işte.

“Zikrin ve semân ruh çatlaklarını kapatan, menfî kuvvetleri müsbete çeviren vecitli tasarrufu, bu zikir ve semâ hâleti sona

erdiğinde, ruhta bıraktığı tortu, gönülde hâsıl ettiği iz, işte ne varsa ondaydı.

“Bir dünyâya dönüş, bu şevk ve zevk anlarından bir uzaklaşış olacağı muhakkaktı. Ama sefer tamam olup günlük hayâtın içine, içinde olduğu çeşitli dünya gâilelerinin başına döndüğü zaman, artık o bir gâzi, cenge girmiş, muhârebe etmiş, zafer kazanmış bir mucâhitti. Hatta belki de ona şehit dahi denebilir, hayvânî duygularından ölmüş, ölmeden evvel ölmek talihine yetmiş bir şehit..

“Nefsine, nefsinin şer, menfî, yıkıcı isteklerine zafer bulmuş derviş kişinin, o mânevî âlemden dünyaya, dünyanın îcapları içine avdeti, belki de beşeriyetin susadığı, hasret kalıp özler olduğu bir vicdânî saâdetdir. Kudretin hiçlik, hiçliğin kudret olduğu bu an gerçekten de insanlık âleminin muhtaç olduğu bir emniyet ve güven bölgesi.”¹⁴

Dede Efendi

Mevlevîlikte “çile” bin bir gün (üç yıla yakın) devam eden uzun süreli ve zor bir eğitim sürecidir. Çile çıkarılan Mevlevîhânelere Âsitâne denir, bunlar daha geniş ve müstemilâtı büyük olan dergâhlardır. Çileye soyunan Mevlevî dervişi, birçok eğitimden geçer ve bu bin bir günlük müddet içinde hiçbir gün geceyi dışarıda geçiremez. Bu konuda Hamâmîzâde İsmail’in (1778-1846) ilgi çekici bir hâdisesi vardır. Genç İsmail dervişlik uğruna babasından kalan hamamı satmış, annesi buna çok üzölmüştür. İsmail’in devrin padişahı III. Selim ile olan ibretli olayını Sâmiha Ayverdi nakleder, şöyle anlatır:

“İşte günlerden bir gün san'at hareketlerini kulağı kirişte tâkip eden hükümdara, tâ uzaklardan, bir çilekeş Mevlevî dervişinin sesi ilişti. Yenikapı Mevlevîhânesi'nin bu genç mürîdi, daha çilesinin ikinci senesinde:

Zülfündedir benim baht-ı siyâhım

Sende kaldı gece gündüz nigâhım

¹⁴ Ayverdi, *Boğaziçinde Târih*, 184 vd.

diye İstanbul sokaklarında dalgalanan ilk bestesini, dergâhının duvarlarından aşırarak, san'at muhitlerine, oradan da saraya duyuracak bir kudret göstermiş bulunuyordu.

"Artık pâdişâh için, bu eserin genç bestekânnı görmek bir ihtiyaçtı. Derhal sarayın aralanan kapısından Vardakosta Ahmed Ağa dışarı çıkarıldı ve dergâhın postnîşini Ali Nutku Dede'ye gönderilerek genç bestekârı pâdişâhın görmek istediği bildirildi.

"Şeyh efendi, bu hâkânî (padişaha ait) arzuyu, bir şarta riâyet edilmek üzere kabul edebilirdi. Şöyle ki çile müddeti dolmamış bir dervişin, çilesinin kırılmaması için behemehal gün kavuşmadan dergâhına dönmesi lâzımdı. Bûselik eserin genç bestekârı da ancak bu kâideye riâyet etmek şartıyla saraya gidebilirdi.

"Bir derviş için büyük sanatkâr olmak, büyük âlim, büyük mûciz ve büyük mevki sâhibi olmak, arka planın işleriydi. Hattâ itibar, alkış, övülmek de birer nefsânî tuzaktı. Onun için derviş İsmail'in padişahın iltifat ve alâka görmesi, terbiye sisteminde bir gevşemeye yol açmak şöyle dursun, daha ihtiyatlı daha dikkatli olmasına sebep olmalıydı."

"Genç bestekâr, toyluğuna ve tecrübesizliğine rağmen bütün bunları bilecek ve göz önünde tutacak kadar, girdiği yolun ölçülerine bağlı bir ihlâs sâhibiydi. Onun için de pâdişâhın huzûrundan maddî, mânevî iltifatlarla dönerken, bu ikbal (baht açıklığı) ile mağrur, sarhoş değil, âdetâ mahcup ve düşünceliydi. Elinde bir kese altınla, koşa koşa dergâha dönüyordu. (Topkapı Sarayı ile sur dışındaki Yenikapı Mevlevîhânesi'nin arası uzun bir mesafedir. MD) Birden yolunu değiştirip, annesine uğraması lâzım olduğunu düşündü. Zîra çileye soyunmadan evvel babasından kalma hamamı satıp parasını muhtaçlara dağıtmış olduğundan, annesinin canını sıkmış bulunuyordu. İşte şimdi, bu eski hesâbın hoşnutsuzluğunu silecek fırsatı kaybetmemeliydi.

"Ama akşam da yaklaşıyordu, koşa koşa evinin önüne gelen genç İsmâil, aralanan kapıdan keseyi içeri bırakırken, annesinin hayretten donan yüzüne bakarak: "Al anne... Pîrimin ihsânı... Artık hamamı sattığım için üzülme!" diyerek sür'atle geri dönüp dergâhının sâkin ve mütefekkir durağına doğru yürüyüp gitti.

"Aradan zamanlar geçti ve bin bir gün çilesi biten genç derviş, "dede" oldu. Yalnız dede mi? Bir eliyle Şeyh Gâlib'i tutan padişah, öteki

eliyle de sıkı sıkı İsmâil Dede'yi yakalayıp musâhipleri (sohbet arkadaşı) arasına sokmuş, arkasından da "Sermüezzin-i Şehriyârî" (padişahın baş müezzini) pâyesiyle taltif etmişti.

"Artık, birbiri ardınca birbirinden parlak âyinler, peşrevler, semâîler, şarkılar veren genç Dede, saraydaki mûsikî fasıllarına iştirak ediyor, mukabele günleri de mevlevîhâneye giderek âyinde bulunuyordu."¹⁵

Mevlânâ İhtifalleri ve Sâmiha Ayverdi

Konya'da 1950'lerde yapılmaya başlayan Mevlâna ihtifallerine Ayverdi'nin ilk yıllardan beri ilgi gösterdiği bilinmektedir. Bunlardan bir kısmına konuşmacı olarak davet edilmiştir. Onun önemli bir hizmeti de şudur: Eskinin son semâzenleri hayattan çekilmeden evlâtlarının semâ çıkarmalarına ön ayak olmuştur. 1957-1963 arasında muhtelif senelerde bunlardan Konya'daki semâ törenlerine katılanların isimlerini, Özcan Ergiydiren *Hayâli Cihan Değer* kitabında şöyle sıralar:

Orhan Büyükaksoy, Özcan Ergiydiren, Ömer Yılmaz Ertan, Bayram Yüksel, Zeki Ermumcu, Siret Yalçın Kaytaç, Fevzi Samuk, Aydın Yüksel, Erhan Altıntaş, Dinçer Dalkılıç, Yusuf Ömürlü.

Özcan Ergiydiren Sâmiha Ayverdi'nin yönlendirmesi ile Bahir (Şereftuğ) Bey'den semâ çıkarışını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Özcan Bey 1925'ten sonraki ilk mevlevî âyîninin hikayesini de nakleder:

"Ahmet Bîcan Kasaboğlu, Yenikapı Mevlevîhânesi son şeyhi Nâsır Abdülbâki Efendi'nin dervişi imiş. Şeyh Efendi'nin iki oğlundan küçüğü olan Rüsûhi Baykara, o zamanlar sekiz yaşında olan ve babasının adını taşıyan tek çocuğunun -kısaca Baki- semâ öğrenmesini istemiş. Ahmet Bîcan hocası olmuş ve dersini 1956 baharında tamamlamış. Lâkin mevlevî geleneği îcâbı müptedî mukâbelesi'nin yapılması gerekiyormuş. Ama bunun için eski Mevlevîhâneler gibi geniş bir salona ihtiyaç varmış.

Ayverdi'ler (Sâmiha, Ekrem Hakkı, İlhan Ayverdi) o yaz İstinye'de Pâkize Hanım yalısında mââile kirâcı olarak kalıyorlardı.

¹⁵ Ayverdi, *Boğaziçinde Târih*, 206.

Mukâbele burada yapıldı. Bu 1925'ten sonra icra edilen ilk Mevlevî Mukâbelesidir. Yazar bu merasime katılanları sayar:

Mithat Bahârî, Gavsî Baykara, Rûsûhî Baykara, Abdûlbâkî Baykara, Selman Tüzün, Ahmet Bîcan Kasapoğlu, Bâhir Şereftuğ, Sâdeddin Heper, Hopçuzâde Şâkir Efendi, Osman Dede Halil Can, Niyazi Sayın, Ulvi Erguner, Câhid Gözkan, Hulûsî Gökmenli. Bu, belki de, 1925'den sonra, bütün âdâb ve erkânıyla icra edilen ilk Mevlevî âyini idi.”¹⁶

Sikke Tekbirleme

Sâmiha Ayverdi aslına uygun semâ'ın unutulmaya yüz tuttuğu bir dönemde evlatlarını sema öğrenmeye teşvik etmiştir. Yukarıda bunların isimlerini vermiştik. Bu kimselerden ilk defa semâ öğrenen Özcan Ergiydiren (d. 1935), hikâyesini *Hayali Cihan Değer* adlı kitabında ayrıntılı bir şekilde anlatır. Şöyle ki:

1956 Ekim ayında Ayverdi genç Özcan'ı, semâ yapmayı en iyi bilen ve öğretenlerden emekli deniz albayı Bahir Şereftuğ'a gönderir. Pazar günleri Fatih Akdeniz caddesinde Bahir Bey'in kira ile oturduğu evine giderek semâ çıkarır. Sonrasını Özcan Bey'den dinleyelim:

“1956 Yılı 17 Aralık günü Konya'daydım. O gün öğleden sonra Neyzenbaşı ve bizim mûsikî hocamız olan Halil Can Bey 'Biz Bahir Bey'le ziyarete gideceğiz hadi Özcan'ım istersen sen de gel' dedi. Hocam anlatıyordu: “Türbedar Mehmed Dede¹⁷ bugün hayatta olan son dedelerden biridir. Kendisi dergâhlar kapatılmadan önce Hz. Mevlânâ'nın türbedârı imiş. Burada, eski hücrelerinde ikâmet etmesine müsâade edilmiş, Artık benzeri olmayan, maalesef nesli tükenmiş mübârek kişilerden biri. Haydi elini öpelim, duasını alalım, sikkeni tekbirletelim.”

“Mehmet Dede bir ara eliyle beni işaret ederek “Bu gonca hangi bağın gülüdür?” diye sordu. Sema Dedem (Bahir Bey) “Efendim bu evlâdınız Sâmiha Hanımefendinin yetiştirmesidir, Ken'an Rifâî Hazretleri'ne mensuptur. Fakîrin de semâ talebesidir, henüz dersi tamamlanmadı. Lütfedip sikkesini tekbirlemenizi niyâz ediyoruz.

¹⁶ Özcan Ergiydiren, *Hayali Cihan Değer*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2009), 116-119

¹⁷ Mehmet Dede'nin hikayesi için bkz. Mehmet Demirci, “Hz. Mevlânâ: Hasan Benim Dervişimi Korum”, *Yeni Asır Gazetesi*, (16.12.2021); Daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Güner Sayar, *Hasan Ali Yücel'in Tasavvufî Dünyası ve Mevlevîliği*, (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2017).

Duanız bereketiyle hem iyi bir semâzen, hem de gerçek bir derviş olur inşâallah” dedi. Mehmed Dede “Hay hay Sultânım” dedi ve bana hitâben “şöyle gel evlâdım” dedi. Ayağa kalktım, Dedemin işâretiyle Hazretin önüne diz çöküp oturdum.

“Mehmed Dede’nin duasını hatırlayamıyorum. Çok heyecanlıydım, Mevlânâ’nın yaşadığı yerde, onun yanında, onun devrinde yaşıyor gibiydim. Dua bitince sikkeyi eline aldı tekbîri okumaya başladı. Hocam ve Dedem de iştirak edince sanki bütün semâ bu muhteşem nağmeyle doldu. Sonra sikkenin kenarını öperek başıma giydirdi ve “Fatıha!” dedi, okuduk. Dedem omzuma dokundu, “Elini öp” diye fısıldadı. Dizlerimin üzerinde dikilerek Mehmet Dede’nin elini öptüm; “Allah mübârek etsin evlâdım” dedi. Dede’me dönünce Halil Bey’i işaret etti, onun ve Dedemin ellerini öptüm.”¹⁸

¹⁸ Ergiydiren, *Hayali Cihan Değer*, 175.

Kaynakça

- Ayverdi, Sâmiha. *Âbide Şahsiyetler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 3. baskı, 2001.
- Ayverdi, Sâmiha. *Boğaziçi'nde Târih*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 5. Baskı, 2002.
- Ayverdi, Sâmiha. *İstanbul Geceleri*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 4. Basım, 2003.
- Ayverdi, Sâmiha. *Sen Onu Kaybettin*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2023.
- Binark, İsmet. *Sâmiha Ayverdi Bibliyografyası*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005.
- Demirci, Mehmet. "Hz. Mevlânâ: Hasan Benim Dervişimi Korum". *Yeni Asır Gazetesi* (16.12.2021).
<https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/mehmet.demirci/2021/12/16/hz-mevlana-hasan-benim-dervisimi-koru>
- Ergydiren, Özcan. *Hayâli Cihan Değer*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2009.
- Koç, Mustafa. *Revnağolu'nun İstanbul'u Fatih*. İstanbul: Fatih Belediyesi Yayınları, 2021.
- Rifâî, Kenan. *Şerhli Mesnevî-i Şerif*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2015.
- Sayar, Ahmet Güner. *Hasan Ali Yücel'in Tasavvufî Dünyası ve Mevleviliği*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017.
- Şeyh Mehmed. *Niyazi Mısri'nin İzininde Bir Ömür Seyahat*. Hazırlayanlar: Mustafa Karayusuf Kabakçı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Tahralı, Mustafa. "Kenan Rifâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/254-255. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Uluant, Zeynep. "Samiha Ayverdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-1/150-151. Ankara: TDV Yayınları, 2020.